

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ПІДГОТОВКИ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ ВИХОВАНЦІВ ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ У РАМКАХ ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ БАТЬКАМИ-ВИХОВАТЕЛЯМИ

Статтю присвячено висвітленню основ науково-методичного забезпечення соціально-педагогічної підтримки вихованців дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ). На основі результатів емпіричного дослідження дається детальна характеристика форм та методів соціально-педагогічної підтримки, що можуть бути використані батьками-вихователями в рамках підготовки дитини-вихованця старшого підліткового віку до самостійного життя. Основними напрямками такої підтримки є формування готовності вихованця до сімейного життя, його соціальної компетентності та професійної готовності.

Ключові слова: дитячий будинок сімейного типу, батьки-вихователі, старші підлітки, соціально-педагогічна підтримка.

В статье детализированы основы научно-методического обеспечения социально-педагогической поддержки воспитанников ДДСТ. На основе результатов эмпирического исследования дается подробная характеристика форм и методов социально-педагогической поддержки, которые могут быть использованы родителями-воспитателями в рамках подготовки воспитанника старшего подросткового возраста к самостоятельной жизни. Основными направлениями такой поддержки является формирование готовности воспитанника к семейной жизни, его социальной компетентности и профессиональной готовности.

Ключевые слова: детский дом семейного типа, родители-воспитатели, старшие подростки, социально-педагогическая поддержка.

The article is devoted to the scientific methods' foundations of social and educational support in family-type homes. Based on empirical research it was given a detailed description of the forms and methods older teens' social and educational support that can be used by foster parents for preparation children to adult life. The main areas of this support is to develop older teens' preparedness for family life, social competence and professional readiness.

Key words: family-type home, foster parents, older teens, social and educational support.

Із поширенням соціального та економічного напруження у нашому суспільстві зростає необхідність підготовки до самостійного життя старших підлітків, які вже найближчим часом самостійно

виконуватимуть ролі громадянина, сім'янина та працівника. Особливої актуальності означене питання набуває тоді, коли мова йде про виховання підлітків, що виховувалися поза межами біологічної родини та зазнали асоціального впливу. Основний тягар щодо ефективного виховання зазначеної категорії осіб беруть на себе сімейні інститути опіки, до яких належать і дитячі будинки сімейного типу (далі – ДБСТ). З урахуванням того, що з досягненням повноліття у більшості випадків держава втрачає можливість впливати на соціалізацію таких громадян, методичне забезпечення діяльності ДБСТ має бути спрямованим саме на формування готовності вихованців до сімейного життя, їх соціальної компетентності та професійної готовності.

Питання сутності й змісту соціально-педагогічної підтримки розкрито у дослідженнях Т. Алексєєнко, Ю. Артемаскіної, Г. Бєвз, О. Безпалько, І. Зверєвої, О. Караман, Н. Комарової, Т. Кравченко, А. Мудрик, Ю. Поліщука, І. Пеші, Н. Соколової, І. Трубавіної, С. Харченка та В. Хоронжука. Аналіз напрацювань вищезазначених науковців свідчить про необхідність: діагностики проблем та потреб вихованців [4, с. 66-74]; ефективного використання наявних ресурсів із метою вирішення проблем дитини-вихованця, подолання наслідків попередньої депривації та сприяння інтенсивній інтеграції дитини у суспільство [1, с. 11]; надання допомоги батькам для того, щоб у подальшому вони могли вирішувати проблеми шляхом мобілізації власних ресурсів, забезпечення партнерських стосунків між сім'єю, соціальною службою, іншими державними та громадськими установами для комплексного забезпечення прав дитини-вихованця [3, с. 89]; визначення перспектив подальшого влаштування дитини після досягнення нею повноліття – працевлаштування, забезпечення житлом, продовження освіти [2, с. 38].

Проте подальшого дослідження потребує питання надання соціально-педагогічних послуг вихованцям ДБСТ старшого підліткового віку з метою формування їх готовності до самостійного життя та оптимізації соціально-педагогічних процесів в умовах ДБСТ. Зважаючи на дефіцит науково-методичних напрацювань з означеної тематики, **метою даної статті** є висвітлення форм та методів соціально-педагогічної підтримки, що можуть бути використані батьками-вихователями в рамках підготовки дитини-вихованця старшого підліткового віку до самостійного життя.

Для отримання емпіричних даних з означеної тематики нами було проведено дослідно-експериментальну роботу відносно 464 старших підлітків, що виховуються у ДБСТ Дніпропетровської області (238 вихованців – експериментальна група, 226 – контрольна група). Також до опитування було залучено 258 батьків-вихователів ДБСТ, що виховують дітей-вихованців старшого підліткового віку, а також 104 спеціалісти ЦСССДМ, що здійснюють соціальний супровід ДБСТ у Дніпропетровській області.

За результатами експерименту нами розроблено систему методів індивідуальної та групової соціально-педагогічної підтримки, що має становити основу методичного арсеналу батьків-вихователів. Перш за все, розглядаючи індивідуальну форму підтримки, необхідно наголосити на важливості використання батьками-вихователями методу особистого прикладу при взаємодії зі старшим підлітком в умовах ДБСТ. Основний соціалізуючий вплив, що може бути здійснено в умовах ДБСТ, полягає у передачі дитині-вихованцю досвіду спілкування в сімейному середовищі, міжособистісної підтримки, ведення домашнього господарства. Цей метод впливу на особистість дозволяє сформувати соціальну компетентність дитини та її готовність до сімейного життя. Однак вихованець старшого підліткового віку має брати не тільки пасивну участь у житті ДБСТ, а й бути залученим до спільної праці та вирішення побутово-господарських і громадських питань, у яких беруть участь батьки-вихователі.

Зважаючи на результати проведеного нами дослідження пропозиції соціальних працівників, що супроводжують ДБСТ, актуальним є залучення вихованців до всіх процесів сімейного функціонування – від прибирання та майстрування до готування їжі та роботи на присадибній ділянці. Очевидним є той факт, що поступове освоєння вихованцями сімейних ролей можливе тільки за умови активного включення останніх у всі види спільної сімейної діяльності. Проте, за результатами нашого дослідження, залучення вихованців старшого підліткового віку до праці не завжди легко дається батькам-вихователям. В силу того, що діти-сироти часто не мають досвіду виконання домашніх обов'язків, вони чинять опір при спробі їх залучення, виконують роботу не якісно та вимагають при цьому надмірної уваги, демонструючи власну «незалежність» від вимог батьків-вихователів. Така поведінка вихованців сприяє накопиченню додаткових труднощів для батьків-вихователів та провокує їх на відмову від «допомоги». Проте саме спільна праця членів ДБСТ є тим ресурсом, що вирізняє ДБСТ від державних закладів опіки завдяки дієвості процесу спільного вирішення сімейних та побутових питань.

Важливо відмітити, що для ефективного використання даного методу необхідно внести змістовний блок до тренінгу для батьків-вихователів з орієнтацією на інформування батьків-вихователів щодо способів мотивування вихованців ДБСТ старшого підліткового віку до участі у спільній трудовій діяльності та виконання різноманітних суспільно-корисних завдань.

Як основу для залучення старших підлітків до спільної праці в умовах ДБСТ ми пропонуємо застосовувати методи вимоги та заохочення. Вимога розглядається нами як спосіб прямого впливу на свідомість і волю вихованця з метою організації

та координації його поведінки. Вона змушує до обов'язкового виконання педагогічно-доцільного завдання на основі авторитету батьків-вихователів, їх настійливих порад та переконливих прохань. Застосування даного методу потребує готовності до використання різних інструментів впливу на вихованця старшого підліткового віку, що мають бути водночас дієвими та далекими від покарання, залякування, шантажу. Актуальність методу вимоги пов'язана з тим, що досить часто батьки-вихователі повинні боротися з наслідками негативних вчинків вихованця, відбивати атаки їх зухвалості та попереджувати їх подальшу асоціальну поведінку.

Оскільки констатувальний експеримент засвідчив наявність проблеми пошуку батьками-вихователями методів реагування на негативні вчинки вихованців, ми вважаємо, що обов'язковою умовою ефективності методу вимоги при взаємодії батьків-вихователів та старшого підлітка є підтримка доцільності вимог із боку інших представників соціального оточення, значимих для підлітка. Таким чином, для посилення виховного впливу батьки-вихователі мають залучати до співпраці інших членів ДБСТ, біологічних родичів дитини, вчителів, спеціалістів ЦСССДМ, інших дітей та дорослих, що входять до кола спілкування старшого підлітка та мають ненав'язливо демонструвати одностайну позицію щодо проблемних питань, обґрунтовуючи таким чином доцільність педагогічних вимог.

Не менш важливим є і метод заохочення – метод зовнішнього активного стимулювання вихованця до виконання певної діяльності, що передбачає подальше задоволення його духовних та матеріальних потреб. Даний метод дозволяє ефективно аргументувати важливість виконання вихованцем тих чи інших дій та дозволяє отримати необхідний результат від його діяльності. Проте ми наголошуємо на тому, що заохочення не повинно стати буденною справою чи предметом торгу. Застосування даного методу вимагає збалансованості у загальній системі методичного арсеналу батьків-вихователів.

Зважаючи на це, для становлення готовності старшого підлітка до самостійного господарювання, виконання ним сімейних та громадських обов'язків слід застосовувати також методи привчання, інструктування та регламентування. Застосовувати метод привчання слід шляхом надання старшому підлітку завдань, що розвивають уміння та навички для подальшого самозабезпечення своєї життєдіяльності. Такі завдання можуть стосуватися сімейного господарювання, допомоги іншим дітям-вихованцям, вирішення громадських питань у житті ДБСТ тощо.

Аналогічно необхідними є і спеціалізовані вправи для підвищення рівня соціальної компетентності вихованця. Вони повинні мати характер спеціально розроблених для розвитку вихованця завдань, виконуючи які останній здобуває нові вміння та навички, відпрацьовує алгоритм необхідних дій для самостійного життєзабезпечення у тій чи іншій ситуації. Безперечно, розробка спеціалізованих вправ та підготовка батьків-вихователів до такого виду підтримки старших підлітків вимагає організованих зусиль із боку спеціалістів, що здійснюють соціальне супроводження ДБСТ. Це черговий раз актуалізує питання про важливість соціально-педагогічної підтримки самих батьків-вихователів, що

потребує уваги у ході спеціального соціально-педагогічного тренінгу, необхідність якого продиктована результатами нашого дослідження.

Окремим аспектом у забезпеченні дієвості методу привчання засобами спеціалізованих вправ та завдань є необхідність встановлення «правил гри» у взаємодії вихованців та батьків-вихователів. Потрібно обдумати те, як запровадити чітку вимогу так, щоб вона позитивно впливала на старшого підлітка не тільки під час виконання даного завдання, а й ставала принципом подальшої поведінки та реалізації себе у сфері громадських відносин. Так, якщо старший підліток первантажений десятками різнопланових завдань, до кожного з яких різний список вимог, то швидше за все він не лише не засвоїть знань, умінь та навичок, а й виховає в собі відразу до виконання всіляких завдань. Якщо ж старший підліток виконує певну роботу, усвідомлюючи її корисність для себе та знаючи основні вимоги до її виконання, то він включений до виховного процесу, що матиме позитивний результат.

Зважаючи на сутність вищеприписаних соціально-педагогічних методів, основний тягар виховного впливу на старшого підлітка в умовах ДБСТ може здійснюватися завдяки методу бесіди. Саме цей метод може використовуватися для того, щоб подолати наслідки педагогічної занедбаності та попереднього асоціального життя на розвиток дитини та прийняття нею соціальних норм, мотивації вихованця до навчання та роз'яснення основ досягнення успіхів у соціальних взаєминах. Метод бесіди у поєднанні з використанням спеціалізованої літератури та відеоматеріалів, а також завдяки підтримці відповідних фахівців, дозволить батькам-вихователям боротися з наявністю у вихованців шкідливих звичок та проблем, пов'язаних із сексуальним розвитком у старшому підлітковому віці.

Безперечно, у відповідності до особливостей становлення конкретного вихованця ДБСТ батьки-вихователі обиратимуть ту чи іншу тему для конкретної бесіди, проте на основі проведеного нами дослідження ми можемо назвати базову спрямованість таких виховних бесід. Наприклад, вважаємо необхідними бесіди, спрямовані на розвиток комунікативних навичок дитини, її статевої ідентичності, цілісності образу «Я», позитивної самооцінки, визначення життєвої мети та прийняття свого минулого, розуміння гендерних ролей та суті романтичних відносин, цінності усвідомленого батьківства, подолання споживацького підходу вихованця у відносинах з оточуючими, його умінь адекватно реагувати у конфліктних ситуаціях. Поряд із цим не менш важливими є бесіди щодо роз'яснення основ здорового способу життя, правил надання першої медичної допомоги, сутності громадських ролей та правової культури, основних прав та обов'язків громадянина України, можливостей використання ресурсів громади, основ формування власного бюджету та ефективного планування витрат, усвідомлення власних потреб та їх задоволення адекватним шляхом. Зазначена тематика бесід визначена нами за результатами констатувального експерименту та спрямована на підвищення рівня готовності вихованців до сімейного життя, їх соціальної компетентності.

Що ж стосується формування професійної готовності старших підлітків в умовах ДБСТ, то у

цьому випадку дієвість методу бесіди теж не викликає сумніву. Тематика бесід повинна стосуватися визначення основних побажань та уподобань дитини-вихованця щодо виконання різноманітної роботи та професійної освіти, їх узгодження з можливостями дитини та обговорення конкретних кроків до досягнення професійної мети. У даному випадку важливо використовувати прийом роз'яснення через здійснення прямого вербального впливу на свідомість дитини, що має стосуватися особливостей світу професій, необхідності співвіднесення власних схильностей та вмій із вимогами майбутньої професії, важливості постановки власних цілей та планування професійної кар'єри тощо.

Доцільно зауважити, що у ході бесіди із старшим підлітком доречним є застосування методу прикладу, що передбачає демонстрування взірця для наслідування на основі врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованця. Адже відомо, що підлітки не завжди адекватно оцінюють вчинки, тому іноді наслідують негативну поведінку. Проводячи бесіди, батьки та вихователі в обов'язковому порядку повинні враховувати особистісні якості, схильності, уподобання та здібності вихованця. Зазначений аспект теж має бути акцентованим у ході спеціалізованого соціально-педагогічного тренінгу для батьків-вихователів. Завдяки такому змісту бесід батьки-вихователі надають вихованцям ДБСТ емоційну та психологічну допомогу, що є особливо важливою для дітей-сиріт із досягненням старшого підліткового віку, коли суспільство починає ставити перед ними дорослі вимоги.

Доповненням до індивідуальних форм підтримки вихованців ДБСТ є групові форми, котрі батьки-вихователі повинні використовувати в рамках соціально-педагогічної підтримки вихованців ДБСТ старшого підліткового віку: залучати їх до підготовки та участі у святкових концертах, театралізованих постановках, конкурсних програмах, творчих вечорах, до екскурсій у музеї й театрі, походів на природу тощо. Особливе значення у даному випадку мають ігри, що можна провести в умовах ДБСТ. Так, можна організувати спортивні сімейні ігри за інтересами: футбол, волейбол, теніс, шахи тощо. Слід зазначити, що таке використання ігрової діяльності в умовах ДБСТ не тільки сприятиме розвитку вихованця та змістовному проведенню його вільного часу, а й дозволить згуртувати членів ДБСТ. Спільне проведення вільного часу в умовах сімейного середовища, участь у інтелектуальній та рухливій ігровій діяльності мають як превентивне спрямування щодо запобігання включення вихованців до асоціального кола відносин, так і культурно-дозвілєве з метою сприяння покращенню психологічного стану вихованців, корекції їх поведінки та налагодження взаємодії із соціальним оточенням.

Дещо схожим за своєю сутністю є метод залучення старших підлітків

до творчої діяльності, що спрямований на естетичне та морально-духовне виховання, а також дозволяє організувати змістовне дозвілля. Свій творчий потенціал діти-вихованці можуть реалізовувати у гуртках за інтересами або у ході спільної діяльності разом з іншими дітьми-вихованцями у виховному середовищі ДБСТ. Особливої уваги заслуговує оцінка батьками-вихователями творчого потенціалу вихованця, визначення сфери для розвитку його

здібностей та пошук шляхів досягнення цієї мети. Основними завданнями, що можуть бути вирішені у ході творчої діяльності ДБСТ, є: формування національно-свідомого громадянина своєї держави; усвідомлення моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм; формування естетичних смаків; створення атмосфери емоційної захищеності, любові; розвиток умінь та навичок, необхідних для суспільно-корисної діяльності; збереження родинних традицій, вивчення обрядів свого народу; набуття знань та навичок, необхідних у подальшій професійній діяльності.

Застосування засобів мистецтва може нести в собі значний діагностичний, терапевтичний та корекційний потенціал і використовуватися з метою покращення психологічного стану старшого підлітка в умовах ДБСТ, профілактики негативних проявів у його поведінці, створення умов для самовираження та здійснення подальшого професійного вибору, формування таких якостей, як терпіння, відповідальність, самостійність тощо. Групові заняття творчою діяльністю із залученням інших членів ДБСТ сприяють формуванню навичок спілкування та налагодженню взаємовідносин у сімейному середовищі ДБСТ. Варто зауважити, що групова форма підтримки вихованців ДБСТ старшого підліткового віку вимагає від батьків-вихователів кропіткої співпраці зі спеціалістами ЦСССДМ, учителями, представниками громади та найближчим соціальним оточенням вихованця. Важливо, щоб усі суб'єкти виховного впливу діяли у єдиному ключі з метою озброєння вихованця адекватними до його віку знаннями та навичками, затребуваними у різних сферах суспільного життя.

Зауважимо, що за результатами дослідження сучасного стану готовності вихованців ДБСТ старшого підліткового віку до самостійного життя ми

обрали здебільшого традиційні форми та методи підтримки. Їх ефективність доведена часом і досвідом соціально-педагогічної діяльності, однак у нашому дослідженні їхня новизна полягає в тому, що вони адаптовані до здійснення соціально-педагогічної підтримки старших підлітків в умовах ДБСТ та спрямовані саме на їх підготовку до самостійного життя.

Таким чином, організація соціально-педагогічної підтримки старших підлітків передбачає застосування батьками-вихователями арсеналу педагогічних засобів, що мають превентивне, психолого-корекційне та культурно-дозвіллове спрямування для всебічного розвитку та повноцінного функціонування дитини-вихованця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бессонова Т. І. Система психолого-педагогічного захисту соціально занедбаних дітей і підлітків: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. І. Бессонова. – К., 2006. – 21 с.
2. Комарова Н. М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н. М. Комарова, І. В. Пеша. – К. : Держсоцслужба, 2007. – 168 с.
3. Комарова Н. М. Посібник для прийомних батьків та батьків-вихователів / Н. М. Комарова. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
4. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей : [методичні рекомендації для соціальних працівників] / Т. В. Кравченко, І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2004. – 100 с.

Дата надходження до редакції: 09.12.2014 р.

УДК 316.614.5:159.922.76

Катерина ПІНЮГІНА,

доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту освіти Миколаївського ОППО, аспірант Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ БАТЬКІВ, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті наведені результати теоретичного аналізу психологічних проблем, що виникають у ході виховання дитини з особливостями психофізичного розвитку. Виділені стадії відчуттів батьків та окреслені певні положення психологічного супроводу сімей, які виховують дитину з інвалідністю.

Ключові слова: неповні сім'ї, особистісні психотипи, дитина з обмеженими можливостями, стадії відчуттів.

В статті приведені результати теоретичного аналізу психологічних проблем, що виникають в процесі виховання ребенка с особенностями психофизического развития. Выделены стадии ощущений родителей и намечены определенные положения психологического сопровождения семей, воспитывающих ребенка с инвалидностью.

Ключевые слова: неполные семьи, личностные психотипы, ребенок с ограниченными возможностями, стадии ощущений.